

De inhoud van het Sint-Odiliaschrijn in Kerniel: wetenschappelijke resultaten

Jeroen Reyniers

Het reliekschrijn van Sint-Odilia (afb. 1) in abdij Mariënlof te Kerniel (Borgloon) is een beschilderde houten kist waarop het leven van de heilige Odilia is afgebeeld.¹ Het middeleeuwse schrijn van 1292 is destijds gemaakt om de beenderen van deze heilige, de relieken, in te bewaren.

1. Reliekschrijn van Sint-Odilia, 1292. Kerniel, Abdij Mariënlof. © KIK-IRPA, Brussel

¹ Over het schrijn zie ook: Jeroen Reyniers, 'Het reliekschrijn van Sint-Odilia (1292) onder de loep. Een nieuwe bijdrage aan de studie van het oudst gedateerd kunstwerk op hout uit de Lage Landen', *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der kruissheren*, 72, 2014, p. 131-161.

Recent onderzoek waarbij de archiefdocumenten opnieuw kritisch werden gelezen en het schrijn zelf met de nieuwste kunstwetenschappelijke technieken werd bestudeerd, zorgde voor een beter inzicht in de beschrijving en de lotgevallen van dit eeuwenoude kunstobject.² De opening van het schrijn in maart 2016 bood de mogelijkheid om de inhoud van de kist ook op een wetenschappelijke manier te bestuderen en te documenteren. Dit artikel geeft informatie over de heilige Odilia, de bewogen geschiedenis van het reliekschrijn, het belang van deze kostbare kist en tenslotte ook over de resultaten van het recente wetenschappelijk onderzoek naar haar inhoud.

1. De heilige Odilia

De legende van Sint-Odilia is nauw verbonden met deze van Sint-Ursula. Beide levensverhalen zijn gelijklopend en vatten aan ergens tussen 350 en 450 n. Chr. met de vraag van een heidense heerser aan Sint-Ursula om zijn echtgenote te worden.³ Zij accepteerde het aanbod op voorwaarde dat ze eerst nog drie jaar vrijheid kreeg. Daarop trok ze samen met andere maagden, waaronder ook Sint-Odilia, met de boot over zee. Een sterke wind blies hen de Rijn op en hun eerste stop was Keulen. Naderhand zetten ze voet aan wal in Basel waar ze hun tocht te voet verderzetten naar Rome. Daar kregen ze de zegening van paus Cyriacus en Sint-Ursula vertelde hem de voorspelling die een engel haar in Keulen had gedaan. De engel verwittigde haar namelijk dat ze de dood onder ogen zou zien op het moment dat zij in Keulen zou arriveren bij haar tocht huiswaarts. Daar zou ze vermoord worden, samen met haar gezellinnen. Paus Cyriacus aarzelde niet om de maagden te vergezellen bij hun terugreis die ze kort erna planden. Op het

² Jeroen Reyniers, *The Relic Shrine of Saint Odilia (1292) in Kerniel. Contribution to the Art Historical Study of the Oldest Dated Panel Paintings in the Netherlands*, onuitgegeven masterproef KU Leuven, 2012-2013; Jeroen Reyniers, *Archeometrische studie van het reliekschrijn van Sint-Odilia*, onuitgegeven onderzoeksrapport KU Leuven, 2015, 550p.

³ Over het leven van Sint-Ursula en haar tocht naar Rome zie: Scott Bradford Montgomery, *St. Ursula and the Eleven Thousand Virgins of Cologne: relics, reliquaries and the visual culture of group sanctity in late medieval Europe*, Bern, 2010.

moment dat zij aanmeerden in Keulen, was deze stad bezet door de Hunnen. De Hunnenkoning vroeg Sint-Ursula ten huwelijk, maar op dat aanzoek weigerde ze in te gaan. Dit had tot gevolg dat de voorspelling bewaarheid werd en alle maagden, inclusief Sint-Odilia, gemarteld en gedood werden.

Geleidelijk aan ontstond een devotie voor de maagden, en deze werd kracht bijgezet door een belangrijke gebeurtenis die plaatsvond in 1106, toen de omwalling van de Keulse stad aan versteviging toe was, omwille van externe bedreigingen. Tijdens de werken stootte men op een massagraf. Hoewel het hier om de vondst van Romeinse stoffelijke resten ging, aanzagen de inwoners van Keulen de botten als deze van Sint-Ursula en de elfduizend maagden. De geruchten over deze ontdekking reikten verder dan de stadsmuren van Keulen en de cultus kende sindsdien een opmerkelijke bloei.

Volgens de legende van Sint-Odilia lag zijzelf echter ergens anders begraven. Tot 1287 bleef haar graf, nabij de Sint-Gereonkerk in Keulen, ongeschonden. In dat jaar verscheen Sint-Odilia voor Johannes de Eppa, een broeder uit het kruisherenklooster van Parijs. Hij was een ongeletterde man, die al een jaar eerder naar Keulen trok om de botten van de heilige Basilia, Christina en Imma op te graven. Sint-Odilia beval hem om terug naar dezelfde stad te keren om er ditmaal haar botten te zoeken. Hij kreeg echter geen toestemming om het klooster te verlaten, waardoor Sint-Odilia tot driemaal toe aan Johannes verscheen. Nadat hij de nodige toelating verkreeg, vertrok hij samen met zijn medebroeder Ludovicus a Campis naar de laatste rustplaats van de gemartelde maagd.⁴ Johannes vond de botten en stoffelijke resten van Sint-Odilia probleemloos terug, want deze waren, zoals zij hem in het visioen had meegedeeld, in de tuin van Arnulphus onder een perenboom begraven. Dat het lichaam van Sint-Odilia geneeskrachtige wonderen kon bewerkstelligen, werd meteen duidelijk toen de buurman van Arnulphus genas na een aanraking

⁴ Voor een uitgebreide beschrijving van de legende, zie ook: Henri Van Rooijen, *Sinte Odilia. Legende of historie?*, Diest, 1946, p. 51-129.

van het skelet. Een tweede wonder vond plaats tijdens de translatie van de stoffelijke resten naar Hoei, meer bepaald een genezing in het vrouwelijke cisterciënzerklooster *Vetus Vinetum* in Vivegnis. De beenderen zijn daarna naar het kruisherenklooster net buiten de stadsomwalling van de stad Hoei overgebracht. De kruishererinnen maken deel uit van de orde van het Heilig Kruis, een religieuze gemeenschap die ontstond aan het begin van de 13de eeuw.⁵ Ze volgen de regel van Sint-Augustinus en leven samen in een klooster. Ze dragen een zwart habijt met het kenmerkende rood en wit kruis ter hoogte van de borst. Op deze wijze is ook een kruisheer op het reliekschrijn afgebeeld (afb. 2). Tot op heden is de heilige Odilia de patroonheilige van deze religieuze orde en wordt zij aanroepen door mensen die aan oogziekten lijden. Haar verering situeert zich nog voornamelijk in Limburg en in de omgeving van Hoei en Luik.

2. De turbulente geschiedenis van het schrijn

De devotie van de heilige Odilia breidde sterk uit vanaf het einde van de 13de eeuw, zodat de houten kist met relieken destijds een belangrijke plaats kreeg in het hoofdklooster van de kruishererinnen, gelegen te Hoei.

De oudste beschrijving van de relieken dateert uit de 15de eeuw, nadat een hervorming in het klooster was doorgevoerd. Kruisheer Petrus van Amsterdam schreef in 1439 een sermoen, een vermanende toespraak, over de heilige Odilia.⁶ Daarin vermeldde hij het belang van de heilige voor de orde en vergeleek hij haar ontgraven lichaam met het meest kostbare goud en met de helderheid van edelstenen. Vier jaar later opende Henricus van Nijmegen, prior-generaal van de kruishererinnen, het schrijn en bracht hij de relieken over naar een andere kist, van Doornikse makelij.⁷ Het is niet uit te sluiten dat de

⁵ Roger Janssen, *Oord van helder licht. 800 jaar Orde van het Heilig Kruis 1210-2010*, St.-Agatha, 2010, p. 25-38.

⁶ Luik, Grand Séminaire, 6M7: Petrus van Amsterdam, *Sermo de translacione virginis Odilie* (1439), fol. 85r-98r; Antoon Van Asseldonk, 'De Odilia-preek van 1439 te Hoei', *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der kruishererinnen*, 17, 1959, p. 26-52.

⁷ Een kritische studie werd uitgegeven door Van Lieshout: Henri Van Lieshout, 'Rond het reliekschrijn van Sint Odilia', *Verzamelde Opstellen. Geschied- en Oudheidkundige Kring van Hasselt*, 11, 1, 1935, p. 19-36.

2. Kruissheren afgebeeld op het reliekschrijn van Sint-Odilia. © KIK-IRPA, Brussel

13de-eeuwse houten kist in gebruik bleef en een plaats kreeg op het Sint-Odilia-altaar dat zich in het schip van de kerk bevond.⁸

⁸ Gegevens over het Sint-Odilia-altaar zijn schaars. Alvast is zeker dat Joannes Vinchin (Joannes Blondi) op 17 januari 1441 verkozen was als de rector van het altaar. De plaats van het Sint-Odilia-altaar is bekend dankzij de inventaris van het klooster op het einde van de achttiende eeuw. Daarin staat vermeld dat het zich tussen de scheiding van het schip en koor was gebouwd. Zie: Joannes Banelius, *Gloriosi corporis S. Odiliae Virginis et Martyris...*, Keulen, 1621, p. 139-144; Jacques Stiennon, 'Introduction à l'étude des scriptoria des Croisiers de Liège et de Huy au XVe siècle', *Les manuscrits des Croisiers de Huy, Liège et Cuyck au XVe siècle*, Bibliotheca Universitatis Leodiensis, 5, Luik, 1951, p. 47 (nr. 80) en 66; Emile Fontaine, 'La fin de Clairlieu', *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der kruissheren*, 9, 1, 1951, p. 33-36 (bijlage 1).

Door de Franse Revolutie aan het einde van de 18de eeuw werden alle kloosters en abdijen nietig verklaard. Ook het kruisherenklooster van Hoei kwam in het vizier van de revolutionairen. Prior-generaal Jacques Dubois (°1730-†1796) van Hoei liet alle waardevolle objecten van het klooster verplaatsen naar veiliger oorden. De relieken van Sint-Odilia werden terug in de 13de-eeuwse kist overgeplaatst. Het kruisherenklooster werd geheel afgebroken maar Lambertus Hayweghen (°1751-†1835), die kruisheer was in Hoei, had het schrijn met de relieken meegenomen naar zijn geboortestad Borgloon. Daar kreeg het een plaats bij hem thuis, samen met de reliekkist van Sint-Odilia's zussen: Ida en Imma. Aan het einde van zijn leven schonk hij de twee kisten met relieken aan de Sint-Pantaleonkerk in Kerniel, waar reeds langer een devotie voor de heilige Odilia bestond.

Aan het begin van de twintigste eeuw (1910) brachten de heren P. Daniëls en M. Jaminé, twee leden van de *Commission royale d'Art et d'Archeologie*, een bezoek aan de Kernielse kerk. Toen ze de desastreuze toestand constateerden waarin het reliekschrijn zich bevond, meldden ze dit in een brief aan de gouverneur van de provincie Limburg:

Le plus ancien monument de l'école de peinture liégeoise, une pièce capitale pour l'histoire de l'art en Belgique, est malheureusement exposée à des dégradations et n'est absolument pas à l'abri des voleurs. [...]. Il y a urgence de prendre des moyens efficaces pour la conservation de ce monument, et nous prions Monsieur le Gouverneur d'y aviser le plus tôt possible.⁹

Er werden stappen ondernomen en het reliekschrijn werd vervolgens naar de pastorie van Kerniel overgebracht. Omdat het reliekschrijn nog steeds geen optimale bewaarplaats had, verhuisde het kunstwerk een laatste maal omstreeks 1933, ditmaal naar het klooster van Colen (nu bekend als abdi Mariënlof), op een boogscheut van de pastorie en kerk.

⁹ M. Daniëls, 'Province de Limbourg', *Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie*, 49, 1910, p. 286-287; Van Lieshout 1935, p. 91. Zie ook voor een gelijkaardige brief: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Ministerie justitie. Erediensten-Gebouwen van de eredienste, 1710: brief van 20 augustus 1910.

In 1949 brachten enkele kruishererinnen een bezoek aan het klooster van Colen, in het bijzijn van Ludovicus Josephus Kerkhofs (°1878-†1962), bisschop van Luik. De orde wilde het reliekschrijn graag terug in haar bezit krijgen, maar moest zich tevredenstellen met een gedeelte van de inhoud. Op zondag 24 juli 1949 werd een deel van de botten van Sint-Odilia plechtig in processie naar het kruishererklooster van Diest gedragen.¹⁰ Daar kregen ze een plaats in een rechthoekige glazen kist. Naderhand vervaardigde Koos Van der Horst junior een kopie van het 13de-eeuwse schrijn, waarbij hij naar een exacte voorstelling van de oorspronkelijke vorm streefde (afb. 3).¹¹ Het middeleeuwse schrijn was immers in de 17de eeuw

3. Koos Van der Horst junior, *Reliekschrijn van Sint-Odilia*, 1951. Maaseik, Kruishererklooster. © KIK-IRPA, Brussel

¹⁰ Emsee, 'Uit het leven van de orde der Kruishererinnen', *Kruis en Wereld. Maandblad der Kruishererinnen*, 28, 9, augustus 1949, p. 262-264; F. Salman, 'Gelovig onderweg. Gesprek met de oud-provinciaal Dré Ramaekers', *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der kruishererinnen*, 47, 1989, p. 15-16; Anoniem, 'De relieken van Sint-Odilia', *De Diestenaar. Katholiek Weekblad voor het Kanton Diest*, 4, 29, 16 juli, 1949, p. 1; André Ramaekers, [Translatie van de relieken naar Diest], *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der kruishererinnen*, 7, 2, 1949, p. 110; Marcel Colson, 'Sint-Odilia-Herinneringen te Kerniel', *De Tijdspiegel*, 6, 1951, p. 38.

¹¹ Marcel Colson, 'Het Sint-Odilia-schrijn van Diest. Een reproductie van het oude schrijn van Kerniel', *De Tijdspiegel*, 6, 10, 1951, p. 236-239.

verzaagd, waardoor het haar oorspronkelijke grootte verloren had en een deel van de voorstellingen over het leven van Sint-Odilia niet meer kon tonen.¹²

3. Belang van haar reliekschrijn

In België zijn maar twee 13de-eeuwse beschilderde panelen bewaard gebleven. Naast de voorstelling van Sint-Servaas en Abraham op de keerzijde van het triomfkruis van Oplinter (afb. 4), is het reliekschrijn van Sint-Odilia het bekendste en belangrijkste voorbeeld. Waar de datering van het Oplinterkruis niet zeker is, kan het Sint-Odilienschrijn wel met een jaartal in verband worden gebracht. In een 15de-eeuwse oorkonde (afb. 5) vermeldt Henricus van Nijmegen (?-†1451), prior-generaal van de kruisheren, immers dat hij in 1443 de kist opende en naast de gebeenten een officieel document in de kist terugvond. Van Nijmegen kopieerde deze tekst woord voor woord:

*Lan de grasce MCCXCII fut mys le corp sainte Odilie en che fierte per que Dieux fist mult de miracles. Et che fut en le temp ke le vesque Johan, fils al conte de Flandres, fut mors, et ke messire Guis, frère al conte de Heynau, fut eliet, et ke meistre Symon de Lovanig estoit doiens de nostre Dame, et messire Robiert estoit abbés delle Noufmostier, et que ly avoweis Waltier le Joines astoit mors, et que Henri ly Hardys astoit maieur de Huy et astoent eskevinz de Huy sire Johan de Fanchon, sire Bertelos de Horrion, Henri le Soris, Johan Porcheas, Gile de Fanchon, Johan de Montroal et sire Hubyn ly Cherriers, et encontre cheste Sainte corps fut a procession tote ly universiteit de Huy.*¹³

¹² Tot voor kort werd geloofd dat de kist in de 19de eeuw werd verkleind (Jules Helbig, *Histoire de la peinture au Pays de Liège*, Luik, 1873, p. 41 & Jules Helbig, *La peinture au Pays de Liège et sur les bords de la Meuse*, Luik, 1903, 32). Een recente studie van Jean-Albert Glatigny naar de houten drager ontkracht deze theorie en heeft aangetoond dat het veel eerder plaatsvond (Jean-Albert Glatigny, *Rapport d'observations du support : chässe de St Odile*, onuitgegeven onderzoeksrapport, 2015).

¹³ De bewaarplaats van dit document is onbekend, maar het vermoeden bestaat dat het in het archief van de kruisheren te Maaseik wordt bewaard.

4. Sint-Servaas op het Triomfkruis, ca. 1250. Oplinter, Sint-Genovevakerk. Foto Jeroen Reyniers

5. Oorkonde van Henricus van Nijmegen, 1443. Huidige bewaarplaats onbekend. © KIK-IRPA, Brussel

Het reliekschrijn wordt hierdoor met het jaartal 1292 (*MCCXII*) in verband gebracht en vormt zo de oudst gedateerde paneelschildering die in de Lage Landen bewaard bleef. Sinds 2013 heeft de Vlaamse Overheid dit waardevol werk in hun Topstukkenlijst opgenomen, omdat het schrijn een bijzondere waarde op kunsthistorisch en artistiek vlak heeft en moet bewaard en beschermd blijven voor de toekomst.

4. De inhoud van het schrijn¹⁴

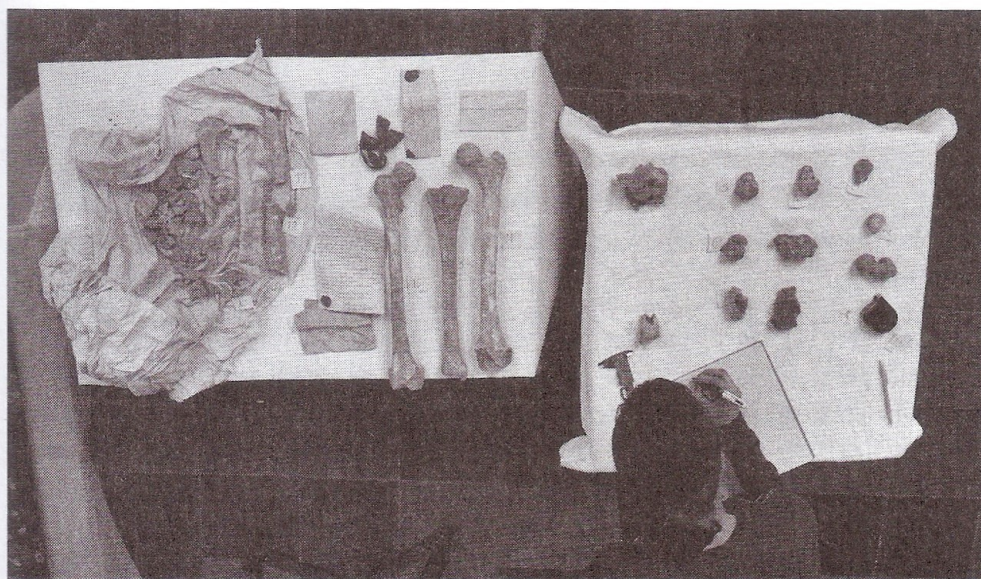
Tijdens het grote onderzoeksproject van het reliekschrijn dat in 2014 en 2015 plaatsvond, werd een verbroken zegel bovenaan het schrijn opgemerkt.¹⁵ Omdat reliekschrijnen steeds gesloten en verzegeld moeten zijn, werd het bisdom op de hoogte gebracht. Deze toevallige vondst bood een unieke gelegenheid om de volledige inhoud van de kist wetenschappelijk te bestuderen en te documenteren, nadien alles terug in het schrijn te stoppen en tenslotte de kist voorgoed te verzegelen. Met de goedkeuring van de zusters van abdij Mariënlof, het bisdom Hasselt en de Topstukkenraad kon op 9 maart 2016 het schrijn geopend worden.¹⁶ Dit onderzoeksproject werd geleid door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), in samenwerking met een fysisch-antropologe van het Agentschap Onroerend Erfgoed. Met de financiële steun van Erfgoed Haspengouw kon deze gehele gebeurtenis gefilmd worden en alzo ontsloten worden in een 20-minuten durende reportage.¹⁷

¹⁴ Dit is een verkorte, vertaalde versie van: Jeroen Reyniers, Mathieu Boudin, Kim Quintelier en Mark Van Strydonck, 'The Relics of Saint Odilia in Abbey Mariënlof (Kerniel-Belgium)', Mark Van Strydonck, Jeroen Reyniers en Fanny Van Cleven (red.), *Relics @ the Lab. An Analytic Approach to the Study of Relics*, Interdisciplinary Studies in Ancient Culture and Religion, 20, Leuven, 2018, p. 155-203.

¹⁵ Dit project werd uitgevoerd door Jeroen Reyniers en onder supervisie van prof. dr. Jan Van der Stock en prof. dr. Lieve Watteuw (beiden KU Leuven). Het werd financieel mogelijk gemaakt dankzij het fonds Professor Jean-Jacques Comhaire van de Koning Boudewijnstichting. Zie: Reyniers 2015.

¹⁶ Jeroen Reyniers, 'Het reliekschrijn van St.-Odilia geeft zijn geheimen prijs', *Kruis & Wereld. Driemaandelijks tijdschrift van de Kruissheren*, 95, 3, juli-september, 2016, p. 25-27.

¹⁷ www.haspengouw.tv, doorklikken naar het tabblad *Erfgoed* waar de video *Documentaire opening Sint-Odiliashrijn* kan bekeken worden. Het filmpje is eveneens op YouTube raadpleegbaar onder de titel 'reportage opening Sint Odiliashrijn'.

6. Relieken uit het schrijn van Sint-Odilia. Foto 9 maart 2016. © KIK-IRPA, Brussel

Bij de opening van de kist zijn volgende voorwerpen gevonden (afb. 6):

1. Fichebakkaart met daarop de beschrijving: *Kolen Abdij Rijve der H. Odilia H. 32 cm – L. 80 cm – Br. 22 cm. 1.000.000.*
Deze fiche moet waarschijnlijk tijdens de tentoonstelling in Hasselt van 1961 zijn toegevoegd.¹⁸
2. Negentiende-eeuwse *schedula* (identificatielabel) met de beschrijving: *Sancta Odilia virgo et martyr.*
3. Rode verzegelde zak met relieken en documenten in:
 - a. Handgeschreven papieren document, daterende van 9 augustus 1914. Dit is een inventaris die werd opgesteld door abt Amadeus De Bie van de cisterciënzer orde. Deze inventaris is in de context van de Eerste Wereldoorlog geschreven. De tekst dateert van twee dagen voordat de Duitsers België binnenvielen. Daarin staat de Sint-Pantaleonkerk van Kerniel als eigenaar van het schrijn aangegeven en wordt de inhoud van de kist beschreven. Het is niet ondenkbaar dat De Bie

¹⁸ De tentoonstelling vond plaats van 25 juni tot 10 september 1961 in Hasselt: *1000 jaar kerkelijke kunst in Limburg*, tentoonstellingscatalogus, Hasselt, 1961, z.p. (cat. nr. 21: *Rijve der H. Odilia*).

snel een inventaris van het schrijn opmaakte en in het schrijn stopte. Mochten de Duitsers het later meenemen, dan was er alsnog een bewijs van herkomst.

- b. Rode textiel dat om een wit doek is omwikkeld, met daarin:
 - i. Kleine reliekfragmenten, 59 in totaal
 - ii. Een vastgekleefde enveloppe met een beschrijving op:
Pulvis ex ossibus martyrum
 - iii. Wit doek met daarin twee objecten: een wit stuk stof met daarin een klein houtfragment. Daarnaast is ook een handgeschreven *schedula* met de beschrijving *Reliqua Sta Odilia* aangetroffen.

4. Zestien relieken

Van verschillende beenderen werd er een fragment afgenomen voor een dateringsonderzoek in het radiokoolstofdateringslaboratorium van het KIK. Op het einde van de dag werden alle relieken terug in de kist gelegd, verpakt in nieuwe, witte linnen, en heeft Mgr. Patrick Hoogmartens vervolgens de kist verzegeld.

4.1 Wetenschappelijke resultaten

4.1.1 Het fysisch-antropologisch onderzoek

Er zijn in totaal 83 beenderen geanalyseerd die allen een menselijke herkomst hebben. Ze zijn afkomstig van meerjarige volwassenen, ouder dan 20 jaar. Voor een duidelijke geslachtsbepaling moeten het bekken, de schedel en de onderkaak bekeken worden. Deze werden echter niet aangetroffen in het schrijn. Een opmeting van de kop van het dijbeen (inv. nr. 1¹⁹) wijst uit, dankzij de standaarden van Stewart, dat het om een vrouwelijk bot gaat.²⁰ Enkele andere beenderen (inv. nr. 8, 12, 18 en 21) kunnen mogelijk ook van een vrouw zijn.

¹⁹ De analyse van elk bot werd op 9 maart 2016 in abdij Mariënlof door fysisch-antropologe Kim Quintelier uitgevoerd. Voor een overzicht van elke bot, zie Reyniers *et al.* 2018.

²⁰ Thomas Dale Stewart, *Essentials of forensic anthropology*, Springfield, 1979.

In 1949, toen een voorgaande opening van het schrijn plaatsvond, merkte de aanwezige dokter Vroninckx op dat er in het schrijn ook twee mannelijke dijbenen zaten.²¹ De aanwezigheid van een mannelijk been wordt met het onderzoek van 2016 bevestigd (inv. nr. 14). Het tweede aangetroffen dijbeen (inv. nr. 16) is echter onvolledig en kan niet met de volledige zekerheid aan een mannelijk skelet gekoppeld worden, zoals dat vermoeden ook bestaat voor enkele andere beenderen (inv. nr. 9 en 17). De beenderen hebben merendeel *post mortem* (na de dood) schade geleden. Verder zijn er meer beenderen van het onderste deel van het lichaam aanwezig. Delen van de enkel en de hiel zijn teruggevonden, elementen van de voet daarentegen ontbreken. Hetzelfde geldt voor de handen die niet voorkomen in het schrijn. Pathologische ziekten zijn bij enkele beenderen waargenomen. Zo heeft bot nr. 10 kenmerken van de ziekte osteoporose.

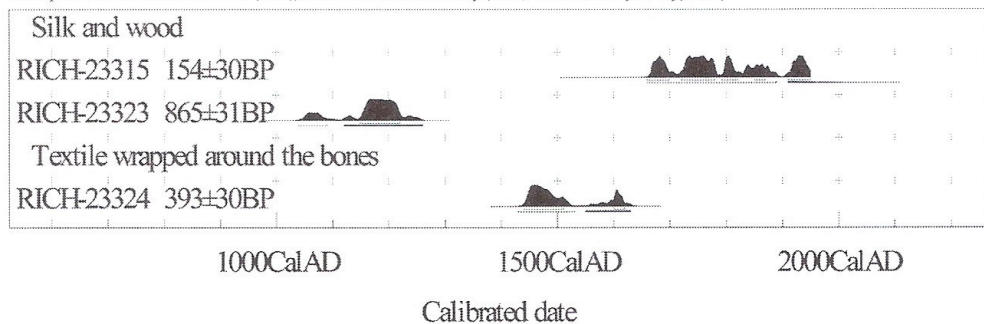
Het osteologisch onderzoek heeft aangetoond dat er beenderen van verschillende personen in het schrijn aanwezig zijn. Er zijn drie fragmenten van een rechterdijbeen aanwezig (inv. nr. 16, 17 en 19), wat al een minimum van drie verschillende individuen aantoot. Omdat er geen enkel rechterdijbeen morfologisch overeenkomt met een aangetroffen linkerdijbeen, kan geconcludeerd worden dat minstens vijf verschillende individuen in het schrijn kunnen geïdentificeerd worden.

4.1.2 Radiokoolstofdatering en stabiele isotopenstudie

Er zijn twee textiele voorwerpen uit het schrijn gedateerd (afb. 7). Het rode aangetroffen textiel (zie inventaris hierboven, 3b) dateert van de periode 1430-1630 (95,4% probabiliteit). Het textiel moet later, bij een officiële opening van het schrijn, er zijn ingestopt. Het witte textiel dat een *schedula* en een stukje hout samenhoudt (afb. 8), dateert van 1660-1890 (77% probabiliteit). Het stukje hout dat in de witte zijde zat, is eveneens bestudeerd.

²¹ Een afschrift van deze opening is opgetekend in de kroniek van het kruisherenklooster van Diest. Reyniers 2012-2013, p. 74-76.

Atmospheric data from Reimer et al (2013); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:1 sd:12 prob usp[chron]

7. Radiokoolstofdateringen textiel en hout van het schrijn van Sint-Odilia. © KIK-IRPA, Brussel

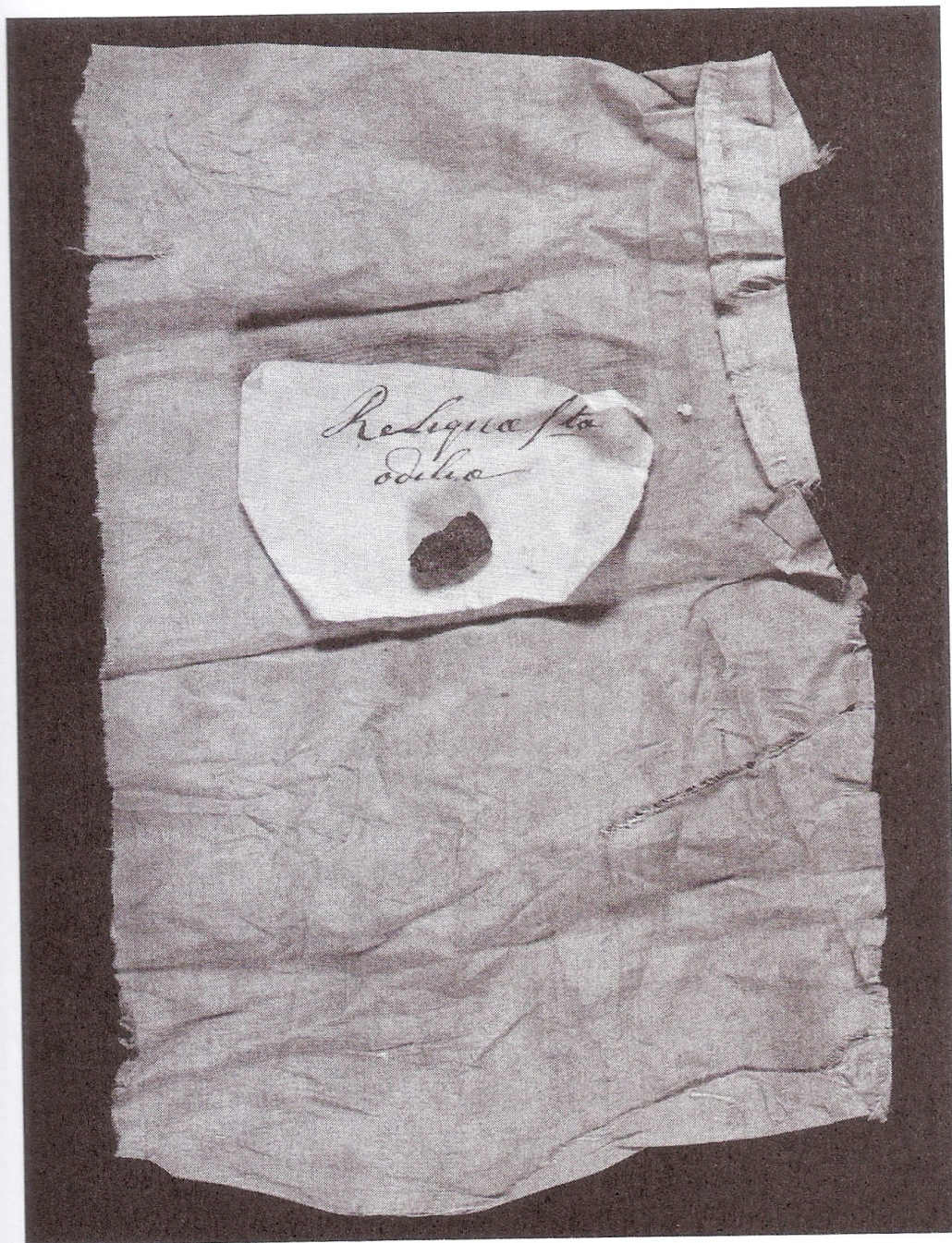
Het laboratoriumonderzoek geeft aan dat het bijzonder oud is, van circa 1040 tot 1260 (95,4% probabilliteit).

Voor het onderzoek van de beenderen werden de relieken van het kruisherenklooster in Maaseik samen met die in Kerniel geanalyseerd. De relieken van Maaseik lagen tot 1949 in het schrijn van Kerniel. Deze beenderen werden door enkele kruisherer meegenomen naar hun klooster in Diest.²² Sinds enkele jaren zijn deze relieken verhuisd naar het kruisherenklooster van Maaseik. Deze beenderen werden in 2014 al door het KIK aan een studie onderworpen en een vergelijking met de nieuwe resultaten van Kerniel maakt het mogelijk om een nog duidelijker overzicht te maken over de persoon/personen die eeuwenlang in het schrijn van Sint-Odilia bewaard werden.²³

Het radiokoolstofdateringsonderzoek (¹⁴C-studie) heeft uitgewezen dat de bestudeerde relieken van Maaseik en Kerniel samen (afb. 9) een datering tussen 120 tot 540 n. Chr. geeft, met één duidelijke uitzondering van een sleutelbeen in het reliekschrijn van Maaseik, een botje dat veel ouder is in vergelijking met de andere beenderen en dateert van 40 v. Chr. - 130 n. Chr. (95,4% probabilliteit). Dit sleutelbeen heeft duidelijk niets met de andere

²² Marcel Colson, 'Overbrenging der Relieken van Sinte Odilia', *Het Nieuwsblad*, 24 juli, 1949, p. 4.

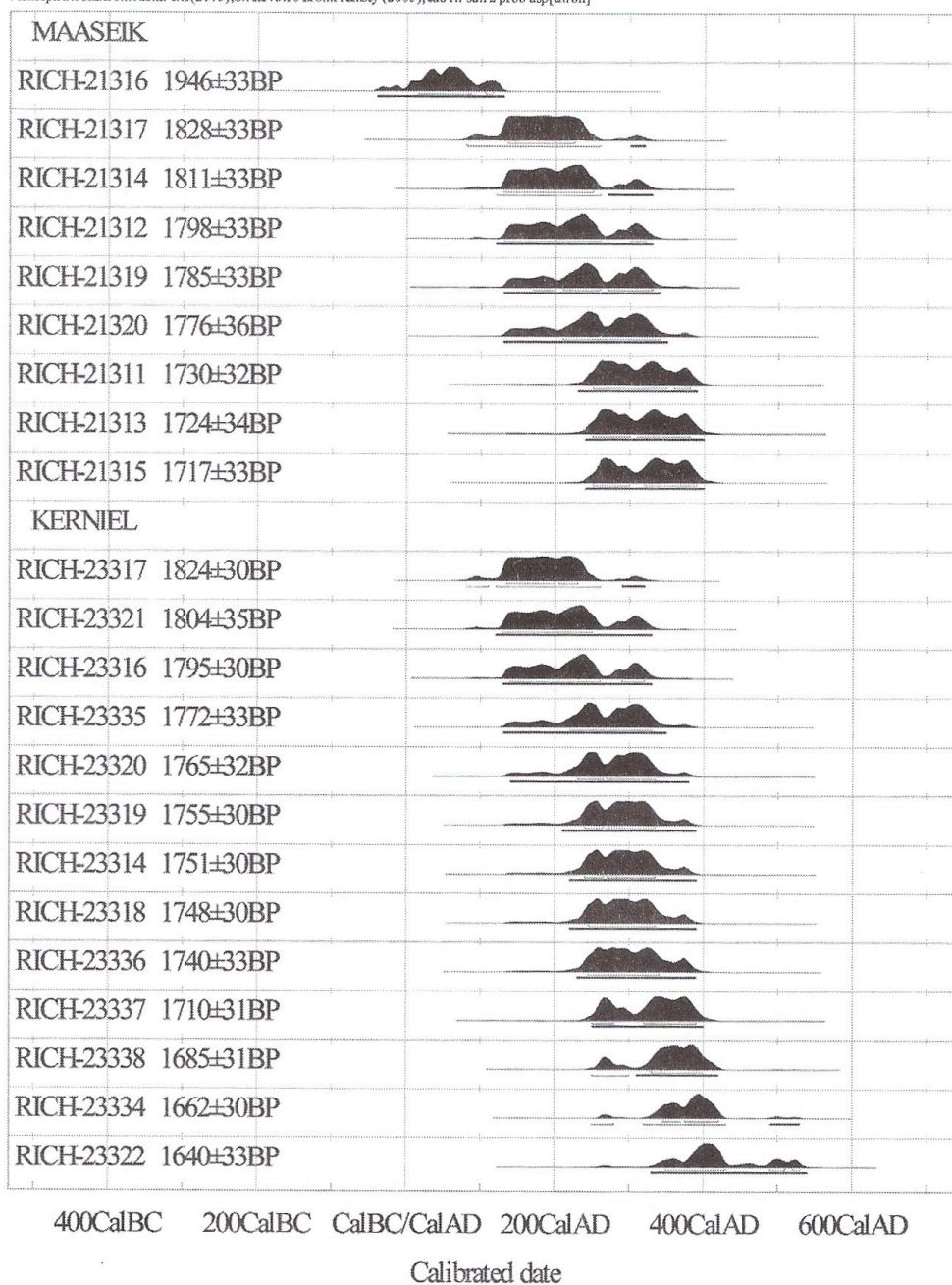
²³ Het gaat hier om dossier 2013.11929 in het KIK. De wetenschappelijke resultaten zijn ook opgenomen in het onderzoeksrapport over het reliekschrijn van Sint-Odilia: Reyniers 2015, p. 63-71.

8. Texiel met daarin een *schedula* en een houtenfragmentje uit het schrijn van Sint-Odilia. © KIK-IRPA, Brussel

reliëken te maken. In zijn geheel bekeken zijn het merendeel van de beenderen van Maaseik en Kerniel ergens tussen 200 en 400 n. Chr. te dateren.

Atmospheric data from Reimer et al (2013); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r1 sd:12 prob usp[chron]

9. Radiokoolstofdateringen beenderen Sint-Odilia uit Maaseik en Kerniel. © KIK-IRPA, Brussel

De bijkomende studie van de stabiele isotopen heeft een groot verschil in waarden kunnen aantonen, wat wijst in de richting van een grote diversiteit tussen de verschillende beenderen. Een

homogene groep, familiale band, personen van eenzelfde sociale stand of personen die in dezelfde gemeenschap leefden, lijkt uitgesloten te zijn.

Het isotopen onderzoek, in combinatie met de radiokoolstof-datering en de studie van het fysisch, antropologisch onderzoek wijst uit dat minstens dertien verschillende individuen in de kist kunnen onderscheiden worden.

5. Het laboratoriumonderzoek in zijn historisch kader

5.1. Objecten

Het archiefonderzoek naar het schrijn geeft nauwelijks informatie over de omwikkeling van stoffen rond de relieken. Het gevonden rode textiel, dat met radiokoolstofdatering werd geanalyseerd, wijst een ontstaansperiode aan van ergens tussen 1430 en 1630. In die periode vond tot driemaal toe een opening van het schrijn plaats, namelijk in 1443, 1622 en 1630. Tijdens de opening van 1443 wordt het vervangen van het textiel in de teksten vermeld.²⁴ Het rode textiel kan met de tweede genoemde opening, in 1622, in verband worden gebracht. Het textiel werd toen opnieuw veranderd: *hoewel het textiel [van 1443] nog gaaf en sterk is, werd het toch vervangen.*²⁵ In 1630 werden de relieken in een nieuw schrijn geplaatst, maar er wordt er geen woord gerept over het vervangen van de stoffen omwikkelingen van de relieken.

Een andere vondst die tijdens de opening van het schrijn bestudeerd werd, lag verscholen in een wit stukje textiel, dat een *schedula* samen met een stukje hout samenhiel (afb. 8). Het hout, waarvan de originele plek uit de boom niet gekend is, wordt door de ¹⁴C-studie gedateerd van 1040-1260 (95,4% probabiteit, waarvan 81,3% probabiteit voor de periode 1120-1260). Een verpakt stukje hout in plaats van een botfragment in een schrijn is bijzonder en al snel wordt vermoed of verondersteld dat er

²⁴ Van Lieshout 1935, p. 25.

²⁵ Van Lieshout 1935, p. 37-38.

een verband bestaat met het houten reliekschrijn. Dankzij een voorgaande dendrochronologische studie naar de houten reliekkist, een methode om de jaarringen van een houten drager te meten en te dateren, kon het verband tussen het stukje hout en het schrijn wel degelijk worden aangetoond. De eikenhouten ringen die gemeten zijn, beslaan een periode van 1121 tot 1248.²⁶ De duidelijke overlapping van de periode tussen het kleine houten fragmentje en de kist is treffend. Het handgeschreven tekstje (*schedula*) dat bij het stukje hout ligt, is eerder 17de-eeuws. De reden waarom een fragment van het schrijn zelf in de kist voorkomt, kan verklaard worden vanuit de gebeurtenissen in de 17de-eeuwse periode. Het schrijn werd toen verkleind, mogelijk om de kist met beenderen zo in het nieuwe metalen schrijn van 1630 te schuiven.²⁷ De fragmenten die toen bij het verzagen overbleven, werden mogelijk ook als relieken aanzien en verspreid. Naderhand, misschien eerder toevallig, zou dit houten reliekstukje dan in de kist beland kunnen zijn.

5.2. Bestudeerde relieken van Sint-Odilia

De studies die de voorbije jaren op de relieken van heiligen zijn uitgevoerd, met behulp van de fysisch-antropologische methode en radiokoolstofdatering, geven aan dat overgeleverde beenderen niet altijd van één en dezelfde persoon of van dezelfde periode zijn.²⁸ De relieken van de lokale heilige Alena in Vorst bestaan bijvoorbeeld uit een mannelijk skelet in combinatie met beenderen van een pasgeboren kind.²⁹ De beenderen in het schrijn van Hilduardus en Christiana in Dendermonde zijn afkomstig van vijf verschillende

²⁶ Deze studie werd door Pascale Fraiture (KIK) in november 2014 in abdij Mariënlof uitgevoerd. Pascale Fraiture, *Report of dendrochronological analysis. Shrine of St. Odilia*, onuitgegeven onderzoeksrapport KIK-IRPA 2014.12403, 2015.

²⁷ Zie voetnoot 12.

²⁸ Mark Van Strydonck, Anton Eryvnc, Marit Vandenbruaene en Mathieu Boudin, *Relieken. Echt of vals?*, Leuven, 2006.

²⁹ Bart Fransen, Marit Vandenbruaene, Mark Van Strydonck en Mathieu Boudin, 'De vermeende relieken van de Heilige Alena te Vorst: geschiedenis, botonderzoek en ¹⁴C-dateringen', *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*, 32, 2006-2008, p. 106-107.

personen.³⁰ De relieken van de zalige Idisbald in Koksijde zijn dan weer twee eeuwen jonger dan de periode waarin hij leefde.³¹ Dat de relieken van Sint-Odilia niet van één, maar van meerdere personen zijn, waaronder zelfs een man, is dus niet uitzonderlijk. Dit zou vanuit historisch perspectief zelfs op meerdere manieren kunnen verklaard worden. In de oude legenden over Sint-Odilia wordt bijvoorbeeld het bestaan van de aartsbisschop Sigfridus in Keulen aangegeven. Hij zou in 1287 de relieken van Ida, de relieken van een bisschop en verschillende schedels meegegeven hebben aan Johannes de Eppa.³² Volgens Van Lieshout moeten er ook bij de opening van het schrijn in 1443 verschillende relieken zijn aangetroffen. De toenmalige prior-generaal schreef ze destijds toe aan de zusters van Sint-Odilia, genaamd Ida en Imma, maar volgens Van Lieshout is dit een foutieve interpretatie. Hij beweerde dat men in het reliekschrijn niet de beenderen van de twee zussen aantrof, maar eerder verschillende relieken uit de groep van de elfduizend maagden.³³

De juiste periode waarin Sint-Odilia heeft geleefd, is niet gekend. Ze wordt al sinds de middeleeuwen omschreven als een belangrijk persoon naast Sint-Ursula, die samen met de elfduizend maagden aan een marteldood in Keulen stierf. Sint-Odilia moet omstreeks 350 tot 450 n. Chr. hebben geleefd. Haar levensverhaal is echter gebaseerd op een legende. De elfduizend maagden hebben eigenlijk nooit bestaan. Toch wijst het onderzoek in het laboratorium uit dat verschillende beenderen wel aan die periode kunnen gekoppeld worden. Het andere deel is ouder waar de datering tot ruwweg 200 jaar oploopt.

³⁰ Van Strydonck *et al.* 2006, p. 157-167; Mark Van Strydonck, Anton Eryvynck, Marit Vandenbruaene en Mathieu Boudin, 'Anthropology and ¹⁴C Analysis of Skeletal Remains From Relic Shrines: An Unexpected Source of Information for Medieval Archaeology', *Radiocarbon*, 51, 2, 2009, p. 575.

³¹ Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Tess Van den Brande, Steven Saverwyns, Jan Van Acker, Alexander Lehouck en Dirk Vanclooster, '¹⁴C-dating of the skeleton remains and the content of the lead coffin attributed to the Blessed Idesbald (Abbey of the Dunes, Koksijde, Belgium)', *Journal of Archaeological Science: Reports*, 5, 2016, p. 276-284.

³² Van Lieshout 1935, p. 28, 45 en p. 123-124.

³³ Van Lieshout 1935, p. 27 en 45.

De voorbije jaren heeft het KIK vele radiokoolstofdateringsonderzoeken naar relieken van Sint-Ursula en de elfduizend maagden in België en Nederland uitgevoerd.³⁴ De dateringen van deze groep heiligen kunnen in twee groepen geplaatst worden: enerzijds beenderen uit de Romeinse periode en anderzijds beenderen die veel jonger zijn, van omstreeks de 13de eeuw. De reden waarom er 13de-eeuwse beenderen werden verhandeld, doet vermoeden dat er rond die periode in Keulen een tekort aan relieken van deze maagden was en daarom jonge begraafplaatsen werden geplunderd om de beenderen als relieken te verhandelen. Het botonderzoek naar de relieken van Sint-Odilia wijst uit dat deze beenderen tot de eerste groep toebehoren, bijgevolg zeer oud zijn en kunnen afkomstig zijn van de grote opgravingsplaats in Keulen waar sinds 1106 beenderen van de elfduizend maagden werden opgegraven. Het echtheidscertificaat van 1287 meldt overigens de ontgraving van de relieken van Sint-Odilia door Johannes de Eppa, en wel degelijk op de plaats waar de andere relieken van de elfduizend maagden lagen.³⁵

5.3. De orde van het Heilig Kruis en de relieken van Sint-Odilia

De fysisch-anthropologische studie, samen met de radiokoolstofdateringsmethode heeft de aanwezigheid van verschillende personen, zowel mannelijke als vrouwelijke individuen in het schrijn aangetoond. De huidige technieken maken dit mogelijk, maar voor de middeleeuwse religieuzen was dit geen optie. Bovendien was de juiste identificatie van het

³⁴ Voor een overzicht, zie: Marit Vandenbruaene, Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin en Anton Eryvynck, 'De menselijke resten en hun datering', Fanny Van Cleven, Jeroen Reyniers en Anton Eryvynck (red.), *Met maagdelijke blik. De reliekenschat van Herkenrode doorgelicht*, Scientia Artis, 16, Brussel, 2019, in druk.

³⁵ Van Lieshout 1935, p. 31 en 126.

skelet voor hen eerder bijzaak.³⁶ Toen de beenderen in 1287 in Keulen werden opgegraven, stond de kennis van de geneeskunde en de anatomie op dat moment nergens. Het was belangrijk voor gelovigen, pelgrims en zieken om beenderen van heiligen dicht bij hen te hebben. De relieken gaven de mensen hoop, voornamelijk bij tegenspoed. Heiligen vormden tussenpersonen tussen ons mensen en God en hadden elk hun eigen domein. Zo kon Sint-Odilia aanroepen worden tegen oogziekten. De reden waarom er beenderen van een heilige naar het klooster van Hoei kwamen, moet meer vanuit een historische context van de kruisherenorde bekeken en verklaard worden.

In 1287 bestond de orde van het Heilig Kruis nog niet zo lang. Op dat moment was Johannes Rijck van Cuijck prior-generaal van de orde.³⁷ In de 18de eeuw werd deze prior nog steeds als een magnifieke heerser omschreven.³⁸ Hij resideerde in het kruisherenklooster van Hoei en tijdens zijn periode als hoofd van de orde wist hij verschillende nieuwe kloosters te stichten in Londen, Doornik, Suxy, Caen en Beyenburg. Hoe de toestand aan het einde van de 13de eeuw in het Hoei was, wordt vermeld in de oudste legende van Sint-Odilia, bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Luik.³⁹ In haar verschijning vraagt Sint-Odilia aan Johannes de Eppa om naar Keulen te gaan en de relieken vervolgens naar het kruisherenklooster van Hoei te brengen. De legende meldt dat het klooster toen klein en arm was. Bij de aankomst van de relieken werd de devotie

³⁶ Hetzelfde werd aangegeven door kruisheer André Ramaekers nadat hij de relieken van Sint-Odilia zag bij de opening van het schrijn in 1949 in Kerniel: *We kunnen dus met de grootste waarschijnlijkheid zeggen, dat we te Colen de relieken haalden of liever 'n gedeelte ervan, die in 1287 door broeder J. v. Eppa en Lud. a Campis te Keulen werden opgegraven, die eeuwen lang in de orde werden vereerd en beschouwd als relieken van de H. Odilia. Dat de vrome middeleeuwen geen onderscheid maakten tussen mannelijke en vr. beenderen, dat ze de relieken van de meerdere martelaren die naar Hoei gebracht werden, niet juist onderscheidden, is bijzaak.* Reyniers 2012-2013, p. 76.

³⁷ Janssen 2010, p. 41-45; Roger Janssen en Piet Winkelmolen, *Repertorium Canoniarum Regularium Ordinis Sanctae Crucis 1248-1840*, 6, Maaseik, 2002, p. 1357; A. Van de Pasch, 'Het klooster Clairlieu te Hoei en zijn prioren-generaal 1210-1796', *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der kruisheren*, 17, 1959, p. 98-99.

³⁸ ... *vir prudentia, animi fortitudine, virtute magnus.* Bartholomaeus Fisen, *Flores ecclesiae Leodiensis sive Vitae vel elogia sanctorum & aliorum qui illustriori virtute hanc dioecesim exornarunt*, Insulis, 1747, p. 375.

³⁹ Luik, Universiteitsbibliotheek, Ms. 135C, *Historia de translatione beatae virginis et martyris Odiliae* (1467), fol. 131r-134r.

rond Sint-Odilia al snel populair. Pelgrims en zieken kwamen van heinde en verre voor de relieken. Ze lieten giften achter en in een mum van tijd waren voldoende middelen beschikbaar om de bouw van een nieuwe kloosterkerk aan te vatten. Het moet een succes zijn geweest, want in 1292 werd het, in dit artikel besproken, beschilderd reliekschrijn afgewerkt en in gebruik genomen (afb. 1). En op 12 april 1322 werd de nieuwe kloosterkerk door Herman van Keulen (1315-†1332), bisschop van Henna, ingewijd.⁴⁰

Dat Johannes de Eppa heeft bestaan en dat hij effectief Keulen in 1287 bezocht heeft, lijkt zeer plausibel. De voorgaande studies naar relieken van Sint-Ursula en de elfduizend maagden (zie eerder) kunnen aangeven dat Johannes de Eppa effectief in Keulen moet zijn geweest en op de plaats stond waar in 1106 duizenden beenderen werden gevonden, toegeschreven aan de elfduizend maagden. Bovendien wordt deze man nog in meerdere documenten van zijn tijd vermeld, waaronder in 1259 toen hij in Parijs was. Naderhand in 1286 vertoefde hij voor een eerste keer in Keulen voor het verkrijgen van relieken van Ida, Basilia en Christina. Zijn derde bezoek aan Keulen vond in 1294 plaats.⁴¹ Mogelijk werd hij begraven in het kruisherenklooster van Hoei, althans dat werd vermoed toen er in 1656 een graftombe aan het Sint-Odilia-altaar werd gevonden.⁴²

Conclusie

Net als Van Lieshout reeds eerder benadrukte in zijn onderzoek naar de devotie van Sint-Odilia, was het opzet van deze cultus om de orde van het Heilig Kruis groter te maken en hun bekendheid ook buiten Hoei te verspreiden.⁴³ Dit blijkt tevens uit het onderzoek

⁴⁰ Banelius 1621, p. 102; Cornelius Rudolphus Hermans, *Annales canonicorum regularium S. Augustini, ordinis S. Crucis*, dl 2, Silvaeducis, 1858, p. 203.

⁴¹ Hermans dl I.1 1858, p. 55; Hermans dl 2 1858, p. 94; Janssen en Winkelmolen 2002, p. 1210.

⁴² Arnoldus Hertzworms, *Religio sanctissimae crucis, seu brevis ac solida informatio de ortu, progressu, ac statu in praesens; necnon de sanctis, ac quibusdam memorabilibus viris, gestisque ejusdem religionis, sub lege D. Aurelii Augustini merentis. Editio altera. Annis XXV posterius ab eodem auctore novata, et additionibus aucta*, Roermond, 1686, p. 91.

⁴³ Van Lieshout 1935, p. 30.

naar de relieken van Sint-Mongoldus in Hoei, waar vastgesteld is dat de lichamelijke resten niet van eenzelfde lichaam zijn, maar deze relieken er wel voor zorgden dat er een belangrijke cultus voor deze heilige ontstond.⁴⁴ De orde van de kruisheren bestond nog geen honderd jaar en het moet de belangrijke prior Johannes van Cuijck zijn geweest die deze cultus wilde opstarten. In de oudste Sint-Odilialegende wordt immers vermeld dat het klooster arm en klein was en dat er geld nodig was om een nieuwe kerk te bekostigen. Het gaf de kruisheren de kans om mensen samen te brengen in hun kloosterkerk en bijgevolg ook giften te ontvangen.

Dat zij voor een maagd uit de groep van Sint-Ursula kozen, was niet ongewoon. Deze devotie was in het Luikse bijzonder populair en op die manier konden ze een graantje meepikken van de bestaande devotie voor deze bekende maagden-groep.

De beenderen van Sint-Odilia zijn bijzonder oud en hoewel er minstens dertien personen in totaal in de schrijnen van Maaseik en Kerniel zijn gevonden, heeft de historische studie ook verder naar voren geschoven dat Johannes de Eppa een bijzondere sleutelfiguur was bij het ontstaan van de Sint-Odiliacultus. De studie van de levensverhalen van Sint-Odilia, opgetekend in verschillende eeuwen en de historische documenten over het kruissherenklooster van Hoei, bleken bijzonder relevant. Zij bewijzen het belang van de heilige voor de orde enerzijds; anderzijds geven zij informatie wat er met de relieken de voorbije eeuwen gebeurde en hoe de cultus opstartte en evolueerde. Tenslotte geven ze een beeld van het belang van deze relieken voor de gelovigen destijds. Naast haar aanroeping bij oogziekten, maakte Sint-Odilia ook deel uit van de belangrijke cultus van de elfduizend maagden en is ze de patroonheilige van de kruissherenorde.

⁴⁴ Van Strydonck *et al.* 2006, p. 98; Van Strydonck *et al.* 2009, p. 573.